

KOMPOZITSIYANI UYG'UNLASHTIRUVCHI VOSITALAR. RITM VA METRNING KOMPOZITSIYADA QO'LLANISHI VA ULARNING AHAMIYATI

Asror Botirovich Bozorov
Termiz davlat universiteti

Annotatsiya: Kompozitsiya fanini o'rganar ekanmiz bizdan bu fanni kichik elementlarigacha o'rganishimiz talab etiladi. Kompozitsiya fani san'atga aloqador har qaysi sohada juda katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Xoh u tasviriy san'at bo'lsin, xoh u musiqa san'ati ularning asosida mazkur fan va undagi erishilgan san'at yutuqlar turadi. Har bir san'at asari qachonki kompozitsion jihatdan mukammal bo'lgandagina u haqiqiy san'at asaridir. Olloh olamni shunchalar mukammal yaratganki butun koinot va undagi barcha organizmlar bir zanjir kabi o'zaro chambarchas bog'liqdir. Xuddi shu kabi kompozitsiya fanining asosiy maqsadi ham asar yaratishda mukammallikka erishishdir. Shu sababli har bir ijodkor asar yaratar ekan kompozitsion qonun-qoidalarga maksimal darajada rioya qilishga intiladilar. Va bu albatta, ijodkordan chuqur bilim va ko'nikmani talab qiladi. Biz maqolamizda kompozitsiya fanining asosiy mavzusi hisoblangan ritm va metr tushunchalari haqida batafsil ma'lumot berishni maqsad qildik. Mazkur maqolada beradigan bilim hamda ma'lumotlarimiz o'quvchi va talabalar uchun foydali bo'ladi degan umiddamiz.

Kalit so'zlar: ritm, metr, dinamika, statika, kompozitsiya, tasviriy san'at, rangtasvir, adabiyot, she'riyat, kolorit, badiiy obraz, sikl, xalq hunarmandchiligi, relyef, matoga gul bosish san'ati, kashtachilik, faktura, garmoniya

MEANS OF HARMONIZING COMPOSITION. USE OF RHYTHM AND METER IN COMPOSITION AND THEIR IMPORTANCE

Asror Botirovich Bozorov
Termez State University

Abstract: When studying the science of composition, we are required to study this science down to its smallest elements. The science of composition is of great importance in any field related to art. Whether it is fine art or music, this science and the artistic achievements achieved in it are based on them. Every work of art is a true work of art only when it is compositionally perfect. Allah created the world so perfectly that the entire universe and all organisms in it are closely connected to each other like a chain. Similarly, the main goal of the science of composition is to achieve perfection in creating a work. Therefore, every creator strives to adhere to the laws of

composition to the maximum extent when creating a work. And this, of course, requires deep knowledge and skills from the creator. In our article, we aimed to provide detailed information about the concepts of rhythm and meter, which are the main subject of the science of composition. We hope that the information we provide in the article will be useful for students.

Keywords: rhythm, meter, dynamics, statics, composition, fine arts, painting, literature, poetry, color, artistic image, cycle, folk crafts, relief, the art of printing flowers on fabric, embroidery, texture, harmony

Kirish: Kompzitsiya fanini o'rganish jarayonida bu fanga oid bo'lgan ko'plab sizga notanish bo'lgan atamalar, mavzular va tushunchalarga duch kelasiz. Bulardan ba'zilari haqida sizda ma'lumotlar bo'lishi mumkin, albatta lekin bu fanni chuquroq o'rganib bilimlaringizni yanada mustahkamlab ijodiy jarayonda ularni qo'llashingiz mumkin. Bu maqolada kompozitsiya fanining asosiy mavzularidan bo'lgan ayrim fundamental tushunchalar (ritm va metr) haqidagi bilim va ko'nikmalarimizni sizlar bilan o'rtoqlashamiz. Avvalo, kompozitsiya fani va uning ma'nosiga qisqacha to'xtalib o'tsak.

Kompozitsiya so'zma-so'z tarjima qilganda (lotincha: composition - tuzish, bog'lash hamda birlashtirish) deb tarjima qilinadi. Ya'ni bu badiiy asarning ma'no, xarakter va maqsad jihatdan bog'langan qismlarning kompozitsion qununiyatlar asosida joylashuvdir. Tasviriy san'atda u rassom, haykaltarosh yoki dizaynerning ijodiy g'oyalarini aniq ifoda etish vositasi bo'lib, unda ijodkorning mahorati yaqqol yuzaga chiqadi. Kompozitsiya orqali rassom chiziqlar, shakllar rang va obrazlarni o'zining asarida tartiblashtiradi. Qisqa qilib aytganda kompozitsiya badiiy obraz, rang, shakl, ritm, proporsiya, nisbat, masshtab va boshqa shu kabi tasviriy san'at qonuniyatlarini o'rgatuvchi fandır.

Asosiy qism: Keling endi maqolamizning asosiy mavzusi bo'lgan ritm va metr haqida gaplashaylik. Butun insoniyat balki bunun koinotdagi kechayotgan jarayonlarning barchasi siklik ya'ni katma-ketlikga asoslangan. Sayyoralarning harakati, quyosh, oy va yulduzlarning ma'lum (ilohiy) tartiblar asosida almashinib, ritmik harakatni vujudga keltirishi, kun va tun, yil va mavsumlarning almashinishi hattoki tomirlarimizda oqayotgan qon, tana a'zolarimizning joylashuvi, yuragimizning bir maromda urib turishi - bularning barchasi ma'lum ketma-ketlikda sodir bo'ladigan jarayonlardir. Buni biz kompozitsiya fanida *ritm* deb o'rganamiz. Ritm so'zining yunonchadan tarjimasi ham *muntazamlilik*, *ketma-ketlik*, *davomiylik* degan ma'nolarni beradi. Ritmik harakatlarni har bir tirik organizmlardan tortib toki jonsiz ammo ma'lum kuch (inersiya) ta'sirida harakatga keluvchi texnologik qurilmalarda ham kuzitishimiz mumkin. Masalan, oddiygina soatni olaylik. Uning millari to'xtovsiz ravishda aylanib, har soniyada aniq bir vaqtni ko'rsatib turadi.

Bunday misollarni yana juda ko'plab keltirishimiz mumkin. Endi kompozitsiya fanida ritm nimani o'rgatadi, uning bu fandagi ahamiyati va vazifalari haqida gaplashamiz.

Metrik naqsh elementlari.

Zamonaviy ilm-fan ritmni estetik his-tuyg'ularni rivojlantiruvchi stimul sifatida e'titof etadi. Shunga asoslanib, ritm asosida yaratilgan kompozitsion san'at asarlari qadimiy san'at asarlarida ham uchraydi deb aytishimiz mumkin. Bundan tashqari kompozitsiyada metr tushunchasi ham mavjud. Xo'sh metrning ritmdan farqi nimada? Ritmning xarakterli tomoni bu- harakatning o'zgarishga uchrashi bo'lsa, metr esa harakat o'zgarishsiz takrorlanadi. Agar kompozitsiyada ritmning takrorlanishi chegaraga ega bo'lsa, metr kompozitsiyada cheksiz ammo bir xil takrorlanadi. Metrdan asosan xalq hunarmandchiligida, xususan o'zbek-tojik kashtachilik san'atida juda keng foydalanilishini kuzatishimiz mumkin. Bu hunarmandchilik turining o'ziga xos xususiyati ham shunda bo'lib, ular asosan metrik naqsh elementlaridan keng foydalanishni talab etadi. Bu nafaqat hunarmandlarning o'zlariga muayyan ijodiy muhitni yaratishga bo'lgan ehtiyoj, balki o'sha ishni bajarish texnologiyasi bilan ham bog'liq jarayon hisoblanadi. Masalan, naqsh dizaynini matolarga qo'llash ya'ni matoga gul bosish texnologiyasini olaylik. Bunda naqshinkor relefli yog'och taxtaga mixlar qoqilib unga turli xil bo'yoq berilgan va relefli taxta matoga o'tqazilib ularga gul bosilgan. Va bu taxtalarga ranglar takror surtilib, ulardan yana foydalanish mumkin bo'lgan. O'yma naqshli yog'och qoliplar bilan gul bosish qadimiy usuli ko'p xalqlarga ma'lum va hamma joyda bu o'zining soddaligi va boyligi bilan badiiy tasvirlash san'atining milliy o'ziga xosligini aks ettirgan. Gul bosilgan matolarning bezak kompozitsiyasida gullar, g'unchalar, chirmashib ketgan novdalar, barglar, shuningdek turli mevalar (anor, bodom, kuluplay) va boshqalar keng o'rin olgan. Hozirgi kunga kelib, albatta, ularning o'rnini yangi texnika va texnologiyalar egalladi ammo ritm va metriklikga asoslangan kompozitsion naqshlar ayni texnologiyalar uchun ham namuna va qolip vazifasini o'tamoqda. Bunday kompozitsion naqshlarning asosan uch turi (*chiziqli, to'rtli va katakli*) mavjud. Yuqorida aytganimizdek, aksar hollarda, bunday kompozitsiyalar uchun o'simlik, hayvon hamda geometrik naqshlardan foydalaniladi. Metrik kompozitsiyalar statik (*harakatsiz muvozanatlashgan*) xarakteri bilan tavsiflanadi. Ularning yana bir muhim jihati bu ularning nosimmetrik geometrik naqshlardan tuzilgan kompozitsiyalarda qo'llanilishi hamda bunday kompozitsiyalar vaqt va makon tushunchasiga asoslanganligidir.

Ritmik kompozitsiya.

Metrdan farqli o'laroq ritm kompozitsiyaga dinamika beradi va murakkab harakatlarni yuzaga keltiradi. Ritmning dinamikasi bir xil elementlar va makonning muntazam almashinishi bilan belgilanadi. Tasviriy san'atda ritm deganda badiiy

shakllarni ifodalashda miqdor va sifatning sintezi tushiniladi. San'at asarlariga qiziquvchi insonlar uchun ritmning ikki turi mavjuddir. Bular faol-dinamik ritm va passiv-dinamik ritm. Birinchisiga tovush (musiqiy), raqs, sport ya'ni ma'lum bir vaqt oralig'ida paydo bo'lib yoqoladigan ritmik harakatlar kiradi. Ikkinchi, passiv-dinamik turiga rassomlik, haykaltaroshlik, me'moriy va grafik asarlardagi ritmlar kiradi. Ularning barchasida plastik shakllar mavjud bo'lib, ritm haqiqatdan ham mavjud elementlarning o'zaro munosabatidan kelib chiqadi.

Faol-dinamik ritmning tomoshabinga ta'siri ko'p jihatdan uni tushinish va idrok etish davomiyligiga bog'liq bo'ladi. Ya'ni qisqa vaqt davom etuvchi dinamik haraklarning kuchi uning tomoshabinga qay darajada ta'sir etishi bilan belgilanadi. Passiv-dinamik ritmlarda esa asosiy narsa har bir elementning xarakteri, uning fazoviy pozitsiyasi va kompozitsion elementlarning badiiy ifodaviyligi tushiniladi. Ritm shunchaki, bir naqshning shakli, rangi, fakturasi yoki bo'lmasa elementlar orasidagi masofa va bir vaqtning o'zida boshqa bir qancha parametrlarda o'zgarishlar sodir bo'lganda murakkab tuzilish kasb etadi. Masalan, shakllar konfiguratsiyasi o'zgarishi, rangi to'yingan yoki ochargan bo'lishi, kuchli kontrastlar paydo bo'lishi hamda shakllarning kichrayib kattarishi ularning fakturaviy xususiyatlariga ham ta'sir qiladi. Ritm kompozitsiyani boyitib qolmasdan, ularni tartibga solishga ham yordam beradi. Hech qaysi kompozitsiya turini ritmsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Kompozitsiyada ritmni har qanday vizual vositalar (nuqtalar, chiziqlar, petnolar, ranglar va fakturalar h.k) yordamida ifodalasa bo'ladi. Ritmik qonuniyatlarni yaxshi bilish har qanday har qanday shakldagi kompozitsiyalarni yaratish, ularning garmoniyasiga erishish, butun bir asrning ham, uning qismlarini ham muvozanatlashga katta yordam beradi.

Xulosa: Ritmik va matrik tushunchalar haqida so'z borar ekan ulardan nafaqat tasviriy san'atda balki yuqorida aytib o'tganimizdek, ijodiy faoliyatning boshqa yo'nalishlarida ham faol qo'llanilishini takidlash lozim. Ayniqsa arxitektura, dizayn, musiqa, kino, she'riyat kabi san'at va adabiyotga oid sohalar hattoki zamonaviy texnologiya tarmoqlarida ham zamon va makon, badiiy obrazlardan qat'i nazar ritmik qoidalarga bo'ysunishimiz kerak degan xulosa kelib chiqadi. Qisqa qilib aytganda, ularsiz na san'at asarlari va na bir texnologiya mukammal yoki umuman mavjud emas.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G.O.Sultonova. Xorazmda chitgarlik va matoga gul bosish san'ati. "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal, Volume 4, Issue 2, 694-99 p.
2. Голубева О. Л., «Основы композиции», Учебное пособие, Изд. дом «Искусство», 2004. Стр 65-68.

3. D. A. Nazilov, I. V. Dimitriyeva, N. X. Xadjibayeva. Kompozitsiya asoslari, Darslik "Yangi asr avlodi" nashriyoti-2009 y.

4. Ermuminov Abdijabbar Tursunbayevich. Properties of Colors and Their Effect on Human Psychology. International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. Volume 4. Number 4. 2025 y. p 113-23.

5. A. B. Bozorov., "The History of the Creation of Paints and the Technique of Using Oil Paint in Painting. Properties of Colors", Oriental Art and Culture., p 348-361, 2024.

6. S.Safarova., "TASVIRIY SAN'ATDA BADIY OBRAZNI IFADALOVCHI VOSITALAR", "Oriental Art and Culture" Scientific Methodical Journal., volume 6, Issue 2, 2025 y, 330-36 b.